

FN FAKTA.

Foto: UN Photo/Gregório Cunha

En pojke i Sydsudans huvudstad Juba.

FN:S ARBETE MED MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

Från den allmänna förklaringen till dagens arbete med mänskliga rättigheter

FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (MR) från 1948 är ett banbrytande dokument som lagt grunden för många framsteg inom MR-området. I detta faktablad beskrivs några av de olika avtal och organ som är centrala i FN:s MR-system.

Efter andra världskriget fanns en stark vilja att på internationell nivå skapa en gemensam överenskommelse om universella och odelbara mänskliga rättigheter så att övergrepp som de som begicks under kriget inte skulle kunna ske i framtiden. Mot den bakgrunden antog FN:s generalförsamling 1948 en allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna. Förklaringen definierar vilka de grundläggande mänskliga rättigheterna är och togs fram, med start 1946, av den dåvarande kommissionen för mänskliga rättigheter under ledning av Eleanor Roosevelt.

Den allmänna förklaringen uttrycker den gemensamma viljan och strävan hos FN:s medlemsstater att arbeta för

mänskliga rättigheter, rättvisa och jämställdhet i alla världens länder. Den säger att alla är berättigade till dessa absoluta rättigheter, utan åtskillnad av något slag. Enligt den är det just erkännandet av människors universella och odelbara rättigheter som ligger till grund för rättvisa, frihet och fred i världen.

Förklaringen består av 30 artiklar som behandlar både sådant som alla har rätt till, som frihet och utbildning, och sådant som alla har rätt att vara fria från, som slaveri och tortyr. Eftersom den antogs den 10 december 1948 har denna dag utsetts till internationella dagen för mänskliga rättigheter.

Deklarationer, som den allmänna förklaringen om de mänskliga rättig-

heterna, är viljeyttringar och därmed politiska och moraliska ställningstaganden av världssamfundet, men de är inte juridiskt bindande. En del deklarerationer har dock kommit att ligga till grund för *konventioner*. *Konventioner* är juridiskt bindande för stater som undertecknat och ratificerat dem.

Tre begrepp som är förknippade med konventioner är *underteckna*, *ratificera* och *tillträda*.

Att underteckna eller signera en konvention innebär att man förklarar sig beredd att senare ratificera.

Att *ratificera* innebär att en stat gör nödvändiga justeringar för att anpassa sin lagstiftning så att den samstämmer med konventionen, i regel efter beslut

i landets parlament. Det kan ta flera år mellan undertecknande och ratificering men när processen är klar kan regeringen ratificera konventionen och därmed bli part till – och bunden av – den. Vanligtvis krävs också att ett visst antal stater har ratificerat en konvention för att den ska träda i kraft.

Att *tillträda* en konvention innebär för det mesta att avtalet redan är i kraft och alltså ratificerat av många andra men att ytterligare en stat har för avsikt att tillträda och bli del av det. De övriga konventionsstaterna har då ofta rätt att under en viss tidsperiod komma med invändningar mot detta.

Från början var tanken att man utifrån den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna skulle arbeta fram en juridiskt bindande konvention. Det var dock uppenbart att vissa stater hade problem med delar av de medborgerliga och politiska rättigheterna. Sovjetunionen röstade till exempel inte för antagandet av den allmänna förklaringen. Detta resulterade i att man i stället började utarbeta två olika konventioner, konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, som var lättare att svälja också för Sovjetblocket, och konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter. När de väl antogs 1966 hade alltså redan 18 år gått sedan förklaringen antagits vilket är ett uttryck för hur svårt det kan vara att ta steget från moraliskt förbindande deklaration till juridiskt bindande konventionstexter.

NIO KÄRNKONVENTIONER

Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR) skyddar individer från ingrepp i bland annat rätten till liv samt ger yttrandefrihet, rättssäkerhet och rätt att rösta i demokratiska val (173 statsparter).

Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ICESCR) slår fast varje persons rätt till exempelvis utbildning, hälsa, mat och bostad (171 statsparter).

Utöver de nämnda konventionerna har stater enats om ytterligare sju så kallade kärnkonventioner. De anges här med årtal för antagande och antal anslutna statsparter:

- konventionen om avskaffandet av

alla former av rasdiskriminering, 1965 (182 statsparter)

- konventionen om avskaffandet av alla former av diskriminering mot kvinnor, 1979 (189 statsparter)
- konventionen mot tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning, 1984 (173 statsparter)
- konventionen om barnets rättigheter, 1989 (196 statsparter)
- konventionen om migrantarbetares rättigheter, 1990 (59 statsparter)
- konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, 2006 (188 statsparter)
- konventionen till skydd för alla människor mot påtvingade försvinnanden, 2006 (71 statsparter).

Det är möjligt för stater att ansluta sig till konventioner med vissa reservationer. Flest reservationer har kvinnokonventionen där hela 60 stater reserverat sig på olika punkter.

Sverige är anslutet till sju av de nio kärnkonventionerna. Vår statsapparat har hittills valt att avstå konventionen om migrantarbetares rättigheter, som Sverige varken har signerat eller ratificerat, och konventionen mot försvinnanden som Sverige ännu inte ratificerat.

En fråga som ställs emellanåt är om Sverige inte borde ha reserverat sig mot den paragraf i rasdiskrimineringskonventionen som säger att stater ska förbjuda rasistiska organisationer. Svenska regeringar har genom åren pekat på att organisationsfriheten är central men att exempelvis hets mot folkgrupp är förbjudet i Sverige.

Kärnkonventionerna har kommittéer bestående av oberoende experter knutna till sig. Dessa ska övervaka staternas efterlevnad av konventionerna. Varje stat som har ratificerat en konvention är skyldig att lämna skriftliga rapporter till den aktuella kommittén. En regeringsrepresentant inbjuds att redogöra för rapporten och om kommittén anser att rapporten är oklar eller ofullständig får regeringen i fråga ta fram ett bättre underlag.

Därefter granskar kommittén rapporten och det hela utmynnar i ett dokument med rekommendationer till landet i fråga. Kommittéerna kan också inhämta annan information, till exempel parallellrapporter eller skuggrapporter som tas fram av civilsamhällesorganisationer. FN:s kontor för mänskliga rättigheter ger stöd till kommittéerna.

FN:S KONTOR FÖR MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

FN:s kontor för mänskliga rättigheter (Office of the High Commissioner for Human Rights, OHCHR) är en avdelning inom FN:s sekretariat. Det inrättades av FN:s generalförsamling som resultat av 1993 års världskonferens om mänskliga rättigheter.

MR-kontoret arbetar för att främja och skydda de mänskliga rättigheterna såsom de uttrycks i den allmänna förklaringen och utifrån internationell rätt. Vidare samordnar kontoret människorättsaktiviteter i hela FN-systemet och fungerar som sekretariat för rådet för mänskliga rättigheter.

MR-kontoret leds av högkommisarien för mänskliga rättigheter. Den

Mänskliga rättigheter i kris och konflikt

De mänskliga rättigheterna gäller i såväl tider av fred som i krig, även om vissa inskränkningar kan göras i krigstid som normalt inte sker i fredstid. Det är också ett faktum att krigssituationer ofta innehåller grova övergrepp mot de mänskliga rättigheterna.

För att skydda mänskliga rättigheter och minimera mänskligt lidande under krig finns ett område inom internationell rätt som heter internationell humanitär rätt, vilket ofta på

svenska kallas "krigets lagar".

Krigets lagar fastställer bland annat normer och principer för att skydda människor som inte deltar i stridigheterna (såsom civila och krigsfångar). De stridande parterna får exempelvis inte bomba sjukhus eller använda sig av vissa vapen. Till exempel är kemiska vapen som giftgas och annat förbjudet.

Krigets lagar tar till stor del sitt avstamp i avtal och konventioner som stater förhandlat sig

åttonde och nuvarande högkommissarien är Volker Türk från Österrike som efterträdde Michelle Bachelet från Chile i september 2022.

OHCHR har en budget på omkring 200 miljoner dollar (3-4 procent av FN:s ordinarie budget). Kontoret har cirka 1 300 anställda baserade främst i Genève där de sitter i Palais Wilson som på 1920- och 30-talet var säte för FN:s föregångare Nationernas Förbund.

OHCHR:s mandat och arbetsuppgifter beskrivs i generalförsamlingens resolution 48/141.

Kontoret ska:

- främja och skydda alla mänskliga rättigheter för alla,
- rekommendera att organ i FN-systemet förbättrar sitt främjande och skydd av alla mänskliga rättigheter,
- främja och skydda rätten till utveckling,
- ge tekniskt bistånd till stater och regionala organisationer för insatser inom MR-området,
- samordna FN:s utbildnings- och informationsprogram om mänskliga rättigheter,
- arbeta aktivt för att undanröja hinder för förverkligandet av de mänskliga rättigheterna och för att förhindra kränkningar av mänskliga rättigheter,
- föra dialog med regeringar för att säkerställa respekt för alla mänskliga rättigheter,
- förbättra det internationella samarbetet för att främja och skydda alla mänskliga rättigheter,
- samordna aktiviteter för främjande

Foto: UNHCR

21-åriga Crisbely och hennes 3-åriga dotter Jhorkelys har flytt från fattigdom och hopplöshet i Venezuela och håller på att bygga upp ett nytt liv i Ecuador. Crisbely försörjer dem genom att laga och sälja typiska venezuelanska maträtter.

och skydd av mänskliga rättigheter i hela FN-systemet och

- stärka och effektivisera FN:s mekanismer för mänskliga rättigheter.

FN:S RÅD FÖR MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

FN:s kommission för de mänskliga rättigheterna lade grunden för FN:s MR-arbete och tog som sagt fram FN:s MR-förklaring. Under kalla kriget blev den dock kritiserad för att ha politiserats och missbrukats av vissa stater. 2006 omstöptes den därför och FN:s råd för mänskliga rättigheter, eller MR-rådet, såg dagens ljus.

En av de viktigaste nyheterna var införandet av den så kallade universella periodiska granskningen (UPR), även kallad

den allmänna ländergranskningen. I stället för att utvalda länder pekats ut och kritiserats, som var brukligt i kommissionen, granskas nu alla länder rutinemässigt med ett intervall på cirka fyra år. Frivilligorganisationer kan lämna in skuggrapporter som komplement till staternas rapportering till rådet.

47 länder är medlemmar i rådet och väljs för perioder om tre år. Det sammanträder under tre månadslånga sessioner per år i Palais des Nations i Genève. På rådets möten antas resolutioner om olika MR-frågor och kritik riktas även mot enskilda länder som bryter mot mänskliga rättigheter. Det finns även möjlighet att kalla till speciessioner där specifika MR-situationer behandlas separat.

När rådet inrättades 2006 bestämdes det att stater som kandiderar till rådet uttryckligen ska främja och skydda de mänskliga rättigheterna. En annan konkret förändring var att länder kan stängas av från rådsarbetet om de beter sig illa. Detta har hänt två gånger, dels 2011 då Libyen uteslöts på grund av att dess ledare Gadaffi slagit ner demonstranter med våld, dels 2022 då Ryssland uteslöts på grund av den fullskaliga invasionen i Ukraina.

Av våra nordiska grannar är Finland invalt i MR-rådet för perioden 2022-24. Sverige är det enda av de nordiska länderna som ännu inte suttit i rådet.

fram till sedan åtminstone slutet på 1800-talet. Det handlar bl a om Genèvekonventionerna, FN-stadgan och avtal mot bruk av vissa sorters vapen.

De grävsta brott människan känner, folkmord och brott mot mänskligheten, är inte en del av krigets lagar. Det är brott som kan begås under väpnad konflikt men också i fredstid. Folkmordskonventionen är ett verktyg mot just det brottet, folkmord. Brott mot mänskligheten är ett vedertaget lite bredare begrepp för liknande händelser.

Foto: UN Armenia/Armenian

En äldre kvinna som flytt från enklaven Nagorno-Karabach får hjälp att gå när hon utmattad anländer i Armenien.

SPECIALRAPPORTÖRER

En av MR-rådets uppgifter är att ge mandat till så kallade specialrapportörer. De är oberoende människorättsexperter som har i uppdrag att rapportera och ge råd om mänskliga rättigheter utifrån ett tematiskt eller landspecifikt perspektiv. De är oavlönade och valda för treåriga mandat som kan förlängas. Vid slutet av 2022 fanns 45 tematiska och 14 landspecifika specialrapportörsuppdrag.

Med stöd av MR-kontoret kan specialrapportörerna bland annat göra landbesök, agera vid enskilda fall av rapporterade kränkningar, bidra till utvecklingen av internationella människorättsstandarder, engagera sig i opinionsbildning samt öka allmänhetens medvetenhet.

Det kan vara bra att vara medveten om att rapportörerna är oberoende. Ibland sägs i media att ”FN riktar nu kritik mot det ena eller det andra” men om det är en av specialrapportörerna som uttalat sig behöver det inte betyda att FN står bakom kritiken.

ÖVRIGT MR-ARBETE

Vi har i detta faktablad sammanfattat hur regelverket för och mekanismerna kring FN:s arbete med mänskliga rättigheter ser ut. Samtidigt avhandlas MR-frågor också i till exempel FN:s generalförsamling (vars tredje kommitté ansvarar för bland annat dessa frågor)

Foto: UN Photo/Gregório Cunha

Två unga kvinnor i byn Terekeka ser på när FN-soldater från FN:s mission i Sydsudan (UNMISS) patrullerar i området.

och FN:s säkerhetsråd (till exempel när grova övergrepp begås under konflikter). Försvaret av mänskliga rättigheter genomsyrar också FN-organens arbete

i fält. Som exempel kan nämnas de insatser som görs av FN:s flyktingorgan UNHCR, FN:s barnfond Unicef och FN:s befolkningsfond UNFPA. ■

DET HÄR KAN DU GÖRA:

Vi kan alla bidra till det viktiga arbetet för mänskliga rättigheter. Här är några förslag på vad DU kan göra:

Gå en av FN-förbundets kurser!

FN-förbundet arrangerar kurser och föreläsningar om FN:s tre pelare: mänskliga rättigheter, utveckling samt fred och säkerhet. Alla är kostnadsfria och öppna för förbundets medlemmar. Se hela programmet och anmäl dig på fn.se/kurs-och-forelasningsprogram

Stöd flickors rättigheter!

Världens flickor är särskilt utsatta, inte minst under kriser och konflikter. FN-förbundet samarbetar med FN:s befolkningsfond UNFPA för att stärka flickors rättigheter och stoppa könsstympning och barnäktenskap i Etiopien. Ge ett bidrag via fn.se/flicka!

Arrangera en studiecirkel!

Samla en grupp för att studera FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna! Vad handlar de 30 artiklarna om, vilka konventioner berörs och hur arbetar FN för att stärka de mänskliga rättigheterna? Läs mer på fn.se/mr!